

Altay Halk Edebiyatı

Altay halk edebiyatı bütün türleriyle oldukça zengin bir edebiyattır. Doğrusu nüfusun çok az olduğu bir Türk boyunda bu kadar zengin bir sözlü edebiyatın olması, hatta bu edebiyatın bugüne kadar yaşatılması şaşırtıcıdır. Modern Altay edebiyatını besleyen ana kaynaklardan biri işte bu zengin sözlü edebiyat olmuştur.

Altay folkoruyla ilgili ilk çalışmaları etnolog Nikolay İvanoviç ANANİN yapmıştır. Onun derlediği malzemelerin Rusça'ya tercümesini modern Altay edebiyatının da ilk temsilcisi olan Mihail Vasilyeviç ÇEVALKOV yapmıştır. Ananın'den sonra en önemli çalışmaları yapan isim ünlü türkolog W. RADLOFF olmuştur. İlk kez 1960 yılında Altay'a gelen Radlof derlediği malzemeleri 1866 yılında "*Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurskih Plemen Yujnoy Sibiri, San Petersburg, 1866*" adlı eserinin birinci cildinde değerlendirmiştir. Bu ciltte Altay folkloruna ait 8 masal, 6 destan, 6 efsane, 50'den fazla türkü, 4 tekerleme ve iki alkış söz yer almıştır.

Daha sonra sözlü Altay edebiyatı ve grameriyle ilgili en önemli çalışmaları Vasili İvanoviç VERBİTSKIY yapmıştır. Kendisi bir misyoner olan Verbitskiy 1853 yılında geldiği Altay'da 1890 yılına kadar otuz yedi yıl kalmıştır. O bir taraftan misyonerlikle ilgili görevlerini yerine getirirken diğer taraftan da Altay dili ve folkloruyla ilgilenmiş, Altay Türkçesini çok iyi öğrenmiştir. İlk Altay gramerini de yazan odur. (Grammatika Altayskogo Yazıka, Kazan, 1869) Bunun yanında Altay ağızlarının sözlüğünü "*Slovar Altayskogo i Aladagskogo Nareçiy*" adıyla Altayca-Rusça olarak hazırlamıştır. Eser Kazan'da 1884 yılında yayımlanmıştır. Verbitskiy Altay folkloruyla ilgili olarak Çevalkov'la ortak çalışmalar yapmış, çeşitli folklor ürünleri derlemiş, iki de makale yazmıştır. Onun bu

çalışmaları ölümünden sonra kendi adına 1893 yılında Moskova'da "*Altayskie İnorodtsı*" adıyla yayımlanmıştır. Bu eserde 29 hikâye, altı masal, 28 türkü, 139 atasözü ve bilmeceler yer almıştır. Verbitskiy'in yazdığı folklorla ilgili iki makalesinin birincisi destanlardaki kahramanların fizikî görünüşleri, ikincisi ise Altay türküleri hakkındadır.

Verbitskiy'den sonra konuyla ilgili çalışmalar yapan isim ünlü etnolog Grigoriy Nikolayeviç POTANİN olmuştur. Potanın "*Oçerki Severo-Zapadnoy Mongolii, San Petersburg, 1883*" adlı eserinde Altay boyları, inanç ve gelenekleriyle birlikte 'Karatı-Kaan' ve 'Altay-Buuçay' gibi destanlara da yer vermiştir. Ayrıca Potanın 1916 yılında Omsk'da yayımladığı "*Annoskiy Sbornik*" adlı eserinde bazı destancılardan derlediği destan ve masal metinlerine yer vermiştir.

Altay folkloruyla ilgili yukarıda anlatılan kapsamlı çalışmalardan sonra A. Kalaçev, V. Hovorov, etnograf ve müzikolog A.V. Anohin, Altay Türklerinin ilk ressamı G.İ. Gurkin gibi araştırmacılar derleme ve yayımlama çalışmalarını devam ettirmişlerdir. A.L. Koptelov ise ünlü destan anlatıcısı N.U. Ulağaşev'den derlediği destanları "*Altay-Buuçay*" adıyla 1941 yılında Novosibirsk'de yayımlamıştır. 1930'lu yılların sonundan itibaren P.V. Kuçiyak'ın bilhassa destancı N.U. Ulağaşev'den derlemeler yapması, Altay'da 1947 yılında pedagoji enstitüsünün kurulması, 1952 yılında tarih, dil ve edebiyat enstitüsünün açılması, bu derleme faaliyetlerini devletin desteklemesi folklor çalışmaları için ivme olmuştur. Folklor malzemelerini içeren eserler bilhassa masal ve destan kitapları peş peşe neşredilmeye başlanmıştır. Ulağaşev'den sonra yetişen en önemli destan anlatıcılarından A. Kalkin'den önemli destanlar derlenmiştir. Tarih, dil ve edebiyat enstitüsünün başkanı

olan folklorist S.S. Surazakov önderliğinde Altay destanları “*Altay Baatırlar*” adıyla 1958’de neşredilmeye başlanmıştır. Bu ilk ciltte Radloff’un derlediği destanlara yer verilmiştir. Bugüne kadar bu destan serisindeki cilt sayısı on ikiye ulaşmıştır.

Tarih, dil ve folklor enstitüsü çalışanları bir taraftan derleme çalışmalarını yürütüp zengin bir arşiv oluştururken diğer taraftan da türlerin hemen hepsiyle ilgili yayımlar yapmışlardır. Altay folkloruyla ilgili çalışmalar başlangıçta destan ve masal türleri üzerinde metin neşri çalışmaları olarak yoğunlaşmışsa da sonraki yıllarda teorik çalışmalar da yapılmıştır. Bilhassa S.S. Surazakov “*Altay Folklor, Gorno Altaysk, 1975*” adlı eserinde Altay folkloruyla ilgili çalışmalar – yukarıdaki bilgiler eserin bu bölümünden özetlenmiştir – türler hakkında bilgiler, bunlarla ilgili teorik değerlendirmeler ve ilgili kaynakları konu sonunda vermek suretiyle sistemli ve kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Surazakov “*Altay Albatınñ Çümdü Söstöri, Gorno-Altaysk, 1961*” adlı çalışmasında atasözleri, bilmeceler, türküler, eski oyunlar ve efsanelerini, “*Altay Kep söstör lö Ukaa Söstör, Gorno-Altaysk, 1956*” adlı eserinde ise 267 atasözünü yayımlamıştır. 1981 yılında K.E. Ukaçına “*Altay Tabışkaktar*” adıyla 753 Altay bilmecesini karşılıklı Altayca-Rusça olarak neşretmiştir. Eserde Altay boylarına ait 93 bilmece de ek olarak verilmiştir. Bunun dışında “*Altayskiy Folklor*” adıyla (Kandarakovoy, 1988) Çalkandulara ait destan, masal, efsane, alkış ve inançlar Altayca ve Rusça olarak karşılıklı yayımlanmıştır. Teleütlere ait folklor malzemeleri ise “*Altay Folklor*” (Maksimoviç, 1995) adıyla yayımlanmıştır. Eserde destanlar, inanç ve gelenekler, sarımlar, sığıtlar ve masal metinleriyle, açıklamalar bölümü ve sözlük yer almaktadır. Bunlara ek olarak *Ak Çiçek* yayınevi düşünmüş ilk olarak “*Altay Alkıştar*” (Ukaçına, Yamayeva, 1993), ikinci kitap olarak da efsaneleri “*Altay-Kep-Kuuçındar*” (Yamayeva, Şincin, 1994) adıyla neşredilmiştir. “*Altay Cañ*” (Muýtuyeva, Çoçkina, 1996) adlı kitapta ise Altay inançları yayımlanmıştır. Bu kitapta değişik bir metot izlenerek okuyucunun eğer bildiği başka inançlar varsa tamamlayıp göndermesi için eksikleri tamamlayabilmek amacıyla her bölümün sonunda başlıklı birkaç kağıt boş bırakılmıştır. Altay halk edebiyatı türlerinden bazıları şunlardır:

Kay-çörçök adı verilen destanlar Altay sözlü edebiyatının en zengin ve üzerinde en çok çalışılmış türüdür. Bugüne kadar 80’e yakını basılabilmektedir. Altay destanları kayçı adı verilen destan anlatıcıları tarafından icrâ edilirler. Manzum olarak yayımlanmış bu destanlarda düzenli olarak kafiye ve hece ölçüsü görülmez. Çok uzun olmayan bu destanların en uzununu ve en bilineni destancı A.G. Kalkin tarafından anlatılan ve Altay Türkçesinin dışında, Rusça, İngilizce, İtalyanca ve Türkiye Türkçesine de çevrilmiş olan Maaday-Kara destanıdır. Altay destanlarının birçoğunda eski Türk

inancının izleri görülür. Altay kahramanlık destanlarının başlıcaları şunlardır: *Maaday-Kara, Er-samır, Altay-Buuçay, Alıp-Manaş, Közüyke, Kozın-Erkeş...*

Altay Türkçesinde masala **çörçök** adı verilir. Masal anlatıcıları ise daha çok kadınlar olmakla birlikte ‘kayçı’ adı verilen destancıların da masal anlattığı bilinmektedir. Altay masalları içinde hayvan masallarının sayısı oldukça fazladır. Bu masalların çoğu hayvanların belirgin bazı özelliklerini nasıl kazandığı üzerine kuruludur. Bu yönüyle hayvan masalları miflerle iç içe girmiştir. Masallarda yedi başlı dev karşılığı olarak *celbegen* geçer. Bunun yanında *Ceek-Cılan, Ker-Cutpa, Almıs, Moñus* gibi korkunç yaratıklar da vardır. Destanlarda ve masalarda geçen *tastarakay* tipi Anadolu’daki keloğlan tipiyle benzerlikler gösterir.

Kep sös adı verilen atasözleri en çok dört mısra uzunluğundadırlar. Bu atasözlerinde ahenk asonans, alliterasyon ve kafiye ile sağlanmaktadır. Bu atasözleri pek tabii olarak hayatın her yönüyle ilgilidir. Fakat kamalara ve zenginlere yergi taşıyanların sonradan ortaya çıkarıldığı kanaatindeyiz. Altay atasözleri ile Türkiye Türkçesinin atasözleri arasında benzer olanlar çoktur. Bunlardan bazıları şunlardır;

Bal tutkan barmagın calar.

Bal tutan parmağımı yalar.

Köp bolup çöp bolgonço,

as bolup çon bolzın.

Çok olup çöp olacağına,

az olup iyi olsun.

Altay bilmeceleri (**tabışkaktar**) bazen birden fazla mısralıdır. Bunlarda kafiye ve ölçü de mevcuttur. Altay bilmeceleriyle Anadolu bilmeceleri arasında benzerlikler epey fazladır. Altaylar arasında karşılıklı bilmece sorulurken bilmeceyi bilmesi gereken kişi cevabı bulamazsa soran kişi onu kötü veya yaşlı birine satar. Satarken şöyle der: “İhtiyar Kapış, siz kızıl tilki kürkü mü istersiniz, yoksa bilmeceyi bilemeyen Mıkaş’ı mı alırsınız?” Kapış şöyle der: “Ben bir ihtiyarım tilki kürkünü ne yapayım? Mıkaş’ı alayım. Başımı bakraç, ellerini dirgen, ayaklarını baston yaparım, karnına ev kondururum, böğrünü yastık yaparım.” Veya: “Kulağından tutkaç, gözünden kadeh, dilinden yaygı, dişinden keski, burnundan musluk yaparım.” Bilmeceyi soran kişi Mıkaş’ı sattıktan sonra yerine başka biri oturur. (Surazakov, 1975: 67)

Alkışların Altayların günlük hayatında hâlâ çok önemli bir yeri vardır. Altay alkışları tamamen manzumdur. Altay Türkleri için doğumdan ölüme hayatın hemen her safhasıyla ilgili söylenecek bir alkış vardır: bayramlarda, düğünde, ava çıkarken, kuzuk adı verilen çam fıstığını toplarken, yola çıkarken... Fakat bunlar içinde şüphesiz en önemlileri kamaların söyledikleridir.